

KITEKINTÉS /OUTLOOK

Ukrajnai menekültválság és a belső menekültek helyzete a Beregszászi járás határ menti településein 2022-ben

Refugee crisis in Ukraine and the situation of internally displaced people in the border settlements of the Berehove district in 2022

MOLNÁR D. ERZSÉBET, PALLAY KATALIN,
MOLNÁR D. ISTVÁN, DARCSI KAROLINA

MOLNÁR D. Erzsébet: docens, intézetvezető, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; molnar.d.erszebet@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>

PALLAY Katalin: docens, kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Pedagógia, Pszichológia, Tanító, Óvodapedagógia, Oktatás- és Intézményvezetés Tanszék, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; pallay.katalin@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

MOLNÁR D. István: docens, kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; molnar.d.istvan@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

DARCSI Karolina: adjunktus, kutató, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; darcsi.karolina@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5731-2377>

KULCSSZAVAK: Ukrajna; orosz-ukrán háború; Kárpátalja; belső menekültek

ABSZTRAKT: A 2022. február 24-én Ukrajna ellen indított oroszországi háborús agresszió nem csak Ukrajna politikai, társadalmi, gazdasági helyzetére mért kegyetlen csapást, de európai, sőt világviszonylatban is példátlanul negatív hatást gyakorolt a gazdasági, politikai, kulturális, demográfiai folyamatokra. A harcok kezdetével az érintett területekről jelentős számú civil menekült biztonságosabb, főként nyugat-ukrajnai területekre. A menekülők jelentős része továbbment Lengyelország, Magyarország, Románia és Szlovákia irányába, számos belső menekült tartózkodik azonban Kárpátalján. Ők nem akarják elhagyni Ukrajnát, mert valamelyik családtagjuk részt vesz a harcokban, nincs hová menniük, vagy ragaszkodnak országukhoz. Ezen menekülők számára – külföldi támogatás és a nemzetközi segítség szervezetek közreműködésével – a kárpátaljai helyi önkormányzatok és civil szervezetek biztosítanak ideiglenes szállást, ellátást, szociális szolgáltatásokat. Jelentős számú menekült érkezett kárpátaljai, magyarok által lakott településekre is, annak ellenére, hogy az utóbbi években erőteljes magyarelles kampány zajlott a kárpátaljai magyar kisebbséggel szemben.

Jelen tanulmány egy 2022 májusa és augusztusa között végzett kutatás eredményeit mutatja be, melynek egyik elsődleges célkitűzése volt a kárpátaljai magyar településekre érkező belső menekültek számának, nemi és korösszetételének felmérése. A

kutatás további célja az volt, hogy megkérdezzük a Kárpátalja magyarlakta településeire érkezőket további terveikről, az itt tartózkodásuk idején szerzett pozitív és negatív tapasztalatokról, vagy arról, hogy mi a véleményük Kárpátalja határ menti részének soknemzetiségű kárpátaljai településeiről.

A tanulmány első részében a belső menekültügy általános és alapvető jellegzeteségei alapján elhelyezzük Ukrainát a leginkább érintett országok sorában, majd összefoglalóan bemutatjuk Ukrajna lakosságának alakulását az utóbbi három évtizedben, illetve vizsgáljuk a háború ukrajnai menekültjeinek Európán és országhatárokon belüli eloszlását. A tanulmány második részében a Beregszászi járás határ menti településeire érkezett 215 belső menekült által kitöltött kérdőív eredményeit elemezzük.

Erzsébet MOLNÁR D.: associate professor, head of institute, Department of History and Social Sciences, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 9020 Berehove, Ukraine; molnar.d.erszabet@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>

Katalin PALLAY: associate professor, researcher, Department of Pedagogy, Psychology, Primary and Preschool Education and Management of Educational Institutions, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 90202, Berehove, Ukraine; pally.katalin@kmf.org.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

István MOLNÁR D.: associate professor, researcher, Department of Geography and Tourism, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 9020 Berehove, Ukraine; molnar.d.istvan@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

Karolina DARCSI: lecturer, researcher, Department of History and Social Sciences, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 9020 Berehove, Ukraine; darcsi.karolina@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5731-2377>

KEYWORDS: Ukraine; Russian-Ukrainian war; Transcarpathia; internally displaced people (IDP)

ABSTRACT: Russia's war aggression against Ukraine on February 24, 2022 not only dealt a cruel blow to Ukraine's political, social, and economic situation, but also had unprecedented negative impact on economic, political, cultural and demographic processes in Europe and in the world. With the beginning of the fighting, a significant number of civilians fled from the affected areas to safer destinations, mainly in western Ukraine. A significant part of the refugees went on to Poland, Hungary, Romania and Slovakia. However, many internally displaced people (IDP) in Transcarpathia do not want to leave Ukraine because one of their family members is involved in the fighting or they have nowhere to go or they simply cling to their country. Transcarpathian local governments and civil organizations provide temporary accommodation, food, and social services for these IDP through foreign support and the cooperation of international aid organizations. A significant number of IDP also arrived in the settlements inhabited by Transcarpathian Hungarians, despite the fact that in recent years there has been a strong anti-Hungarian campaign against the Transcarpathian Hungarian minority.

This study presents the results of a research carried out between May and August 2022. One of the primary objectives of it was to assess the number, gender and age composition of internal refugees arriving in Hungarian settlements in Transcarpathia. The aim of the research was also to ask those arriving in the Hungarian-inhabited settlements of Transcarpathia about their future plans, about the positive and negative experiences gained during their stay here, or what their opinion is about the multi-ethnic image of the border area of Transcarpathia. The first part of the study provides a brief summary of the evolution of Ukraine's population over the past three decades and discusses the distribution of Ukrainian war refugees within Europe and within the country's borders. In the second half of the study, the results of the questionnaire filled out by 215 internally displaced persons who arrived in the border settlements of the Berehove district are presented.

Belső menekültügyi kérdésekkel kapcsolatos alapvetések, Ukrajna az érintett országok rangsorában

A globális menekültügy, azon belül a belső menekültválság egyre szélesebb körben megjelenő és egyre növekvő számú közösséget és társadalmi réteget érintő probléma, az elmúlt évtizedben ugyanis világszerte nőtt az otthonukat elhagyni kényszerülők száma.

Ami a fogalmi meghatározást illeti, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága által felállított kategóriának megfelelően a belső menekültek csoportjába azok a személyek tartoznak, akik nem léptek át nemzetközi határt, nem hagyták el saját országukat. A belső menekültek megnevezése a nemzetközi terminológiában és az egyre szélesebb körű szóhasználatban is *internally displaced people (IDP)* vagy *internally displaced persons (IDPs)*. Menekülésük oka az országukban dúló és lakóhelyüket közvetlenül érintő háború vagy természeti katasztrófa, védelmükről jogi szempontból továbbra is a saját országuk köteles gondoskodni (UNCHR 2013). Ugyan az emberi jogi és nemzetközi humanitárius szabályok által biztosított jogok és védelem megilleti őket (UNCHR 2013), jogi értelemben nem rendelkeznek formális nemzetközi védelemmel, ami abból következik, hogy tulajdonképpen saját országuk „belföldi menekültjeként” (*‘domestic refugees’*) tartják őket számon (Schimmel 2022).

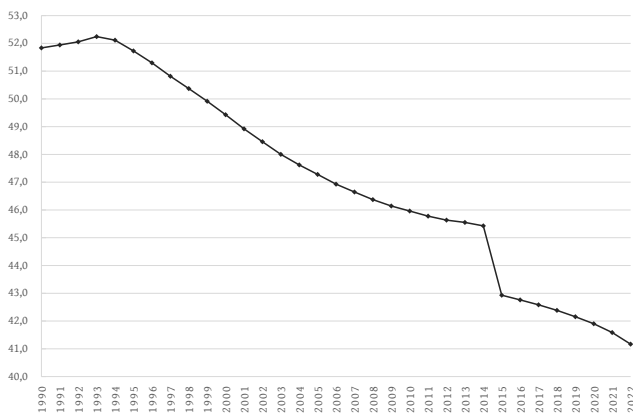
Az Internal Displacement Monitoring Centre jelentése szerint a belső menekültek száma 2022 végére világszerte elérte a rekordnak számító 71,1 millió főt, akik közül 62,5 millióan erőszak vagy háborús konfliktus miatt, 8,7 millióan pedig természeti katasztrófák okán kényszerültek lakóhelyük elhagyására (GRID 2023). A 2022-es év kiemelkedő intenzitást mutat a különböző erőszakos konfliktusok miatt belső menekültként regisztráltak számát illetően. E növekvő tendencia egyik legfőbb oka a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború, amelynek következtében ukrain lakosok milliói voltak kénytelenek elhagyni otthonukat. 2022. decemberi adatok szerint a hatvanöt érintett ország közül, Szíriát követően, Ukrajnában tartották nyilván a legnagyobb lélekszámú belső menekült közösséget, 5 914 000 főt (GRID 2023). Ezen adatok alapján Ukrajna azon tíz ország közé tartozik – Szíria, Afganisztán, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Kolumbia, Etiópia, Jemen, Nigéria, Szomália és Szudán mellett –, ahol a világ belső menekültjeinek háromnegyede él (GRID 2023).

Ezek az emberek tehát nem lépték át az országhatárt, mindazonáltal rájuk is igaz Binder és Tošić megállapítása, amely szerint a menekülthullámok következtében kialakult jelenségek az egyén, a származási, illetve fogadó közösség, valamint az érintett hatóságok együttműködésének eredményeként értelmezhetők (Binder, Tošić 2005). Általános érvényű, a belső menekültekre is érvényes következtetés, hogy a menekültek által meg- és átélt trauma, a diszlokáció egyénre és családra egyaránt hat, úgy a közvetlen fogadó közösség, mint a szélesebb értelemben vett társadalom tekintetében (Aroche, Coello 2004).

Ukrajna lakosság számának alakulása az elmúlt harminc évben

Ukrajna függetlenségének 1991-es kikiáltása idején a lakosság száma közel 52 millió fő volt (Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala 2022), s ez a szám egészen 1993-ig növekvő tendenciát mutatott, amikor elérte az 52,2 millió főt. A gyarapodás főként a hazatérő ukrán nemzetiségű lakosságnak, illetve a korábban deportált etnikumok (pl. krími tatárok, görögök) visszatelepülésének volt köszönhető (1. ábra).

1. ábra: A jelen lévő lakosság számának változása Ukrajna területén 1990–2022 között (millió fő)
Changes in the number of the present population in the territory of Ukraine between 1990 and 2022 (million people)

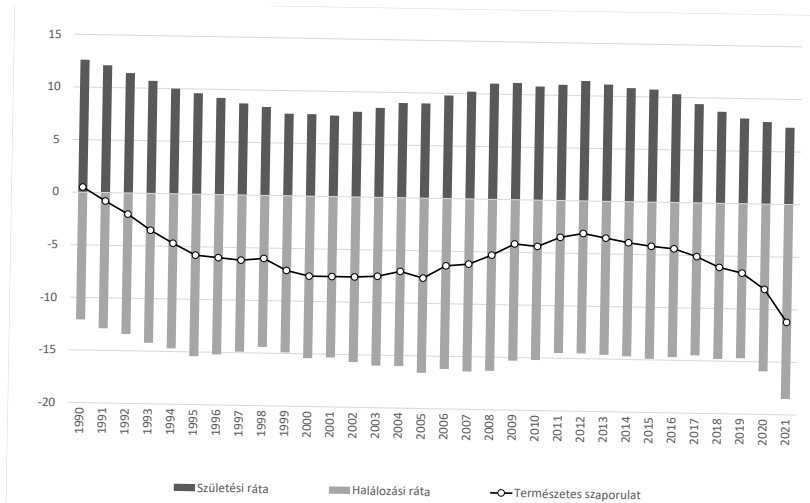

Forrás: www.ukrstat.gov.ua

A Kaukázus térségéből is sokan érkeztek az országba, az ott zajló konfliktusok elől menekülve (Kocsis, Rudenko, Schweitzer 2008). Ugyanakkor megindult az Ukrajna területén élő kisebbségek (lengyelek, magyarok, zsidók, oroszok stb.) kivándorlása az anyaországokba, ami az ország rossz gazdasági helyzetének következményeként felerősödve azt eredményezte, hogy 1994-től a kivándorlók száma meghaladta a bevándorlókét. Ez a tendencia egészen a 2000-es évek elejéig megmaradt; évente nagyjából 150 ezerrel többen települtek ki, mint ahányan az országba érkeztek.

A természetes szaporulat alakulása is negatívan hatott a népességszám változására, hiszen Ukrajna függetlenné válását követően egyetlen olyan év sem volt, amikor többen születtek volna az ország területén, mint ahányan meghaltak. 1990-ben még pozitív volt a mérleg (0,5%), mivel 657,2 ezer születésre 629,6 ezer halálozás jutott, ami összességében 27,6 ezer fős gyarapodást jelentett. 1991-ben már 39,1 ezer fős fogyást érzékelhettünk, 1992-ben 100,3 ezerrel, 1993-ban 184,2 ezerrel, 1994-ben 243,1 ezerrel, 1995-ben pedig közel 300 ezerrel többen haltak meg, mint ahányan születtek. A halálozások számának növekedésével párhuz-

2. ábra: A születési és halálozási ráta alakulása 1990 és 2021 között (%)
Evolution of the birth and death rate between 1990 and 2021 (%)

Forrás: www.ukrstat.gov.ua

mosan, folyamatosan csökkent a születések száma, így a negatív tendencia közel tíz évig fennállt; a legnagyobb veszteséget 2000-ben figyelhetjük meg, amikor 385,1 ezer születésre 758,1 ezer halálozás jutott. A születési ráta 7,8%, a halálozási ráta 15,4%, a fogyás 7,6% volt, ami világviszonylatban a legrosszabb mutatók közé tartozott (2. ábra). A demográfiai válság és a migrációs veszteség következtében Ukrajna lakossága évente kb. 400 ezer fővel csökkent (Molnár D. 2018).

Az új évezred kezdetén az ország gazdasági helyzetének javulásával csökkent a kivándorlás mértéke, sőt 2005-től pozitív egyenleget mutat a migrációs mérleg. A születések száma is növekedésnek indult, továbbra is negatív tartományban maradtak azonban a természetes szaporulat értékei. A két mutató javulásának köszönhetően a népesség fogyásának mértéke lelassult, így 2012–2014 között „csupán” évi kb. 100 ezer fővel csökkent az ország lakossága, szemben a korábbi 300–400 ezerrel. 2014. január 1-én az ország lakosságának száma 45,4 millió fő volt.

A kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanását követően azonban a népesség számának csökkenése újra felgyorsult. Oroszország 2014-ben annektálta a Krím félszigetet, melynek lakosságszáma ez időben 2,35 millió fő volt (Fedinec et al. 2021). A luhanszki és donyecki szakadár köztársaságok által ellenőrzött területek lakosságszámáról is csak részleges adatokat közöl az Ukrán Statisztikai Hivatal, népmozgalmi statisztikai adatok pedig egyáltalán nem állnak rendelkezésre az ország e részéről. A fentebb leírt okok miatt 2014 és 2015 között az ország lakosságának száma 45,4 millióról 42,9 millióra fogyott. 2013-tól újból fokozatosan csökkenni kezdett a születések száma, és a 2012-es 11,4%-ról 2021-re az ország történetében eddig legalacsonyabb szintre, 7,3%-re süllyedt a születési ráta (3. ábra). Ezzel párhuzamosan a halálozási ráta 14–15% körül mozgott, sőt 2020-ban 15,9%

volt, 2021-ben pedig elérte a 18,5%-et, ami főként a lakosság elöregedésével, a romló szociális ellátással és a különleges hadműveletekben elhunyt katonák számának növekedésével magyarázható. Így a természetes szaporulat csökkenése 2020–2021 között rekord mértékű, 11,2% (442,3 ezer fő) volt. Ezt csak kis mértékben ellensúlyozta a pozitív migrációs mérleg (21,3 ezer fő).

A fentebb leírt folyamatok eredményeként 2022. január elsején Ukrajna lakosságának száma az Állami Statisztikai Hivatal adatai alapján 41,17 millió fő volt (Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala 2022). Egy 2019-ben végzett kutatás szerint – amelyet a Demográfiai és Szociális Kutatások Intézete, Ukrajna Miniszteri Kabinete, Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala más intézményekkel közösen végeztek el – azonban ténylegesen a hivatalos statisztikai nyilvántartásokban szereplő adatoknál jóval alacsonyabb volt a jelen lévő lakosság száma (Capiorlo et al. 2020). A kutatás során a jelen lévő lakosság számát az Ukrán Állami Statisztikai Hivatal, a mobilszolgáltatók, valamint a különböző nyilvántartások adatai alapján számolták ki. Ezek alapján 2019. december 1-re vonatkozóan az országban 37,29 millió fő volt jelen, ellentétben a csak statisztikai adatokra alapozott 42,15 millióval, ami 4,86 millióval kevesebb főt jelent. Ezen adatok figyelembevételével valószínűsíthetően 2022-ben is alacsonyabb volt a lakosság száma 4–4,5 millióval, és 41,17 millió helyett 37–38 millió fő lehetett a jelen lévő lakosság száma Ukrajnában.

Ukrainai menekültek Európában és az országhatáron belül

2022. február 24-én Oroszország megtámadta Ukrajnát, ezzel a második világháború óta a legnagyobb menekülthullámot indította el Európában. Egyes szakértők néhány napon belüli ukrán kapitulációt, mások akár több évig elhúzódó háborút vetítettek előre, és egy évvel a háború kirobbanását követően úgy tűnik, hogy az utóbbiak előrejelzése vált be. A harcok az ország számos területére kiterjedtek, és még az ukrán hadsereg sikeres ellenállását és az oroszok által elfoglalt területek folyamatos visszaszerzését követően sem javult a helyzet.

Igaz ugyan, hogy az ukrán hadsereg ellenállását követően és az elfoglalt területek nagy részének visszafoglalása következtében megindult a visszaáramlás, azonban a háború elhúzódásával egyre valószínűbb, hogy milliók maradhatnak tartósan az EU-ban (Dobó et al. 2022). A ballisztikus rakéták általi támadások következtében, melyek az ország egész területére kiterjednek, egyre rosszabb állapotba kerül az ország energiaellátása, így a villamos energia, ivóvíz, fűtés nélkül maradt házakat, lakásokat egyre többen hagyták el, hogy külföldön keressenek menedéket.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint 2022. február 24. és 2023. február 28. között 19,5 millió fő kilépését regisztrálták Ukrajna területéről a határátlépő pontokon, ellentétben a 11,0 millió belépéssel, ami azt jelenti, hogy

8,5 millióval többen hagyták el az országot, mint ahányan bejöttek. Tömegek hagyták el az ország területét a donyecki és luhanszki szakadár köztársaságok irányába is. Az ENSZ adatai szerint 2023. március 14-én az ukrainai menekültek száma Európa országában 8,1 millió fő volt (UNHCR 2022).

A legtöbb menekült (főként a keleti régiók orosz identitású lakossága) Oroszországban talált menedékre, számuk 2, 85 millió (1. táblázat).

1. táblázat: Ukrainai menekültek száma Európában 2023. március 14-én
Number of Ukrainian refugees in Europe as of March 14, 2023

Ország	Ukrainai menekültek száma Európa országaiban (fő)
Oroszország	2 852 395
Lengyelország	1 564 711
Németország	1 055 323
Csehország	497 217
Olaszország	171 739
Spanyolország	170 345
Bulgária	149 610
Franciaország	118 994
Szlovákia	111 756
Románia	110 106
Ausztria	94 551
Egyéb	1 216 423
Összesen	8 113 170

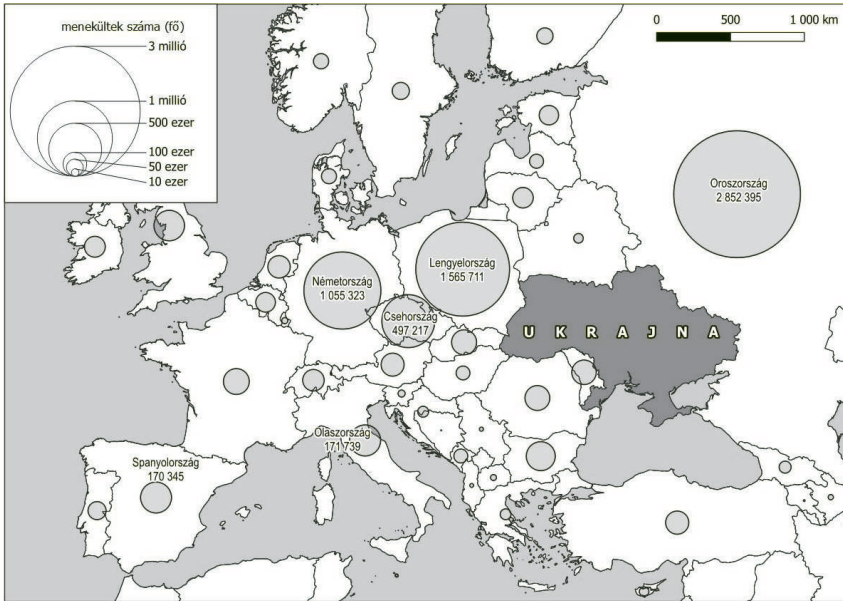
Forrás: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

A menekültek többsége azonban nyugati irányban hagyta el az országot, így Lengyelországban 1,56 millió, Németországban több mint egymillió, Csehországban közel félmillió ukrán menekült van, de sokan tartózkodnak Olaszországban, Spanyolországban, Bulgáriában, Franciaországban, Szlovákiában, Romániában és Ausztriában is (3. ábra).

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának intézményei regisztrálják az ideiglenes védelemért folyamodókat, illetve az elfogadott kérelmek számát is. Az ukrán állampolgárok 90 napot tölthetnek vízummentesen az Európai Unió területén, ezt követően, ha az EU-ban szeretnének maradni, menedékkérelmet kell beadniuk. Ezek az adatok hozzáférhetők az ENSZ honlapján.

2023. március 14-ig az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, az UNHCR adatai szerint 4 901 577 ukrainai menekült kérvényezte a menekültstátust valamelyik európai országban. A legtöbben Lengyelországban folyamodtak menekültstátuszért (1,56 millió fő), a második helyen Németország (881 ezer fő), míg a harmadikon Csehország (496 ezer fő) áll (UNHCR 2022). Több mint 100 ezren adták be kérelmüket Olaszországban, Spanyolországban, Bulgáriában, Franciaországban, Szlovákiában, Romániában és Ausztriában is. Ezen adatokból látható, hogy míg egyes országokban a beáramló menekültek száma megegyezik a menekültstátu-

3. ábra: Az Ukrainából Európa egyes országaiba menekültek száma
 Number of refugees from Ukraine to European countries (2023. 03. 14)

Forrás: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

szért folyamodók számával (pl. Lengyelország), addig más esetekben lényeges különbség van köztük (pl. Németország).

A mobilizációs törvény értelmében február 25-től megtiltották a 18-60 év közötti férfiaknak, hogy elhagyják Ukrajnát, így azok a férfiak, akik távoztak a kelet-ukrainai régióból, az ország nyugati területein, többek között Kárpátalján kerestek ideiglenes menedéket. Az ország nyugati részében menedéket keresők túlnyomó többségét azonban nők és gyermekek alkották. Sokan úgy gondolták, hogy a háború hamar véget ér, és rövidesen vissza tudnak térni az otthonaikba, ezért nem hagyták el az országot.

A 2022. március 16-i adatok alapján a belső menekültek számát 6,48 millióra becsülték (Nemzetközi Migrációs Szervezet 2023a). Számuk a harci cselekmények térbeli kiterjedésével folyamatosan növekedett, és a 2022. május 5-i adatok alapján 8 millió före volt tehető. Ezt követően, az orosz csapatok kiszorításával párhuzamosan többen tértek vissza otthonaikba, és június 23-ra a belső menekültek száma 6,27 millióra csökkent. Az ország déli területén megkezdődött harci cselekmények következtében azonban Herszomból és környékéről is sokan menekültek el, így augusztus végére újra nőtt az otthonaikat elhagyók száma. Az iskolai időszak kezdetével számos család döntött úgy, hogy vállalva a kockázatot, hazatérnek, így szeptemberre újra csökkent a belső menekültek száma. 2022. október elején az oroszok rakétákkal kezdték el lőni Ukrajna infrastruktúráját, így sokan a nagyobb támadástól tartva, főként az ország keleti részéről elhagyták otthonai-

kat. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenség az ország belső területein „csak” a kritikus infrastruktúrát támadja rakétákkal, és nem civil célpontokat, a lakosság egy része a rendszeres áramkimaradások és gyakori légiriadók ellenére is visszatért otthonába, így 2023. január 23-ra a belső menekültek száma 5 352 000 főre csökkent. Mivel azonban a belső menekültek nem mindegyikét regisztrálták a helyi önkormányzatnál, a hivatalosan nyilvántartott belső menekültek száma ennél jóval alacsonyabb: a 2023. január 31-i adatok alapján 3 621 723 főre tehető (Nemzetközi Migrációs Szervezet 2023b).

Az ENSZ Nemzetközi Migrációs Szervezetének (IOM) adatai alapján 2023. január 31-re vonatkozóan 149 786 államilag nyilvántartott belső menekült tartózkodott Kárpátalja területén. Döntő többségük városokból érkezett, ezért Kárpátalja nagyobb városaiban, főként Ungváron és Munkácson igyekeznek átvészelni a háború idejét. Az Ungvári járás területén 50 365, a Munkácsi járásban 40 040 belső menekültet tartottak nyilván (Nemzetközi Migrációs Szervezet 2023a). A többi járásban jóval alacsonyabb a számuk: a Técsői járásban 19 405, a Husztiban 15 923, a Beregszásziban 13 359, a Rahóiban 10 694 fő tartózkodott. A megye vezetése a kistérségekkel és a partnerszervezetekkel karöltve azon dolgozott, hogy kényelmes körülményeket teremtsen a belső menekültek számára. Különösen sokat segített az Ukrajnai Vöröskereszt Egyesület, az Ukrajnai Magyar Ökumenikus Segélyszolgálat, a ZOA International, a People in Need cseh és szlovák ügynökségek, a Borzhavska Nadiya, valamint Vostok SOS jótékonyági alapok (<http://life-ko.net.ua> 2022).

2022 szeptemberétől a regisztrált belső menekültek számának alakulása Kárpátalján enyhén csökkenő tendenciát mutat: szeptemberben 166 316 főt tartottak nyilván a helyi önkormányzatoknál, míg október végére 155 464, november végére 153 421, december végére 156 728 főre esett vissza a számuk. 2023 januárjának végén további csökkenés tapasztalható: 149 786 hivatalosan regisztrált személyről vannak adatok.

Fontos azonban megjegyezni, hogy Kárpátalja területén sem tartanak nyilván minden belső menekültet a helyi hivatalokban, mivel sokan nem fordulnak az önkormányzatokhoz, önállóan gondoskodnak lakhatásukról, ellátásukról, ideiglenes munkahelyükről. Viktor Mikita, a Kárpátaljai Megyei Katonai Adminisztráció vezetőjének adatai szerint a belső menekültek száma 2022. szeptember 28-ra vonatkozóan kb. 350 ezer fő lehetett (Zakarpattya online 2022).

Belső menekültek a Beregszászi járás területén

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb megyéje, ahol nem zajlottak aktív harci cselekmények. Ennek következtében számos belső-ukrajnai menekült Kárpátalját választotta ideiglenes letelepedése helyszínéül. A menekültáradat megpróbáltatást jelentett a kárpátaljai ellátórendszer számára. A köz- és felsőoktatási intézmé-

nyek távoktatásra álltak át, s az intézményekben menekülteket helyeztek el. A helyi összefogásnak, a külföldi segítségnek és az önkéntesek munkájának köszönhetően sikerült kezelni a váratlanul kialakult humanitárius szükséghelyzetet (Pallay, Markos, Fényes 2022).

Kutatásunk során a Beregszászi járásba érkező ukrajnai háborús belső menekülteket kérdeztünk meg, olyan embereket, akiknek többsége még soha nem járt Kárpátalján, s valószínűleg nem is tervezett hosszabb tartózkodást Ukrajna legnyugatibb megyéjében. Elszállásolásukban kulcsfontosságú szerepet játszott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (a továbbiakban II. RF KMF). Az említett felsőoktatási intézmény összesen 711 belső-ukrajnai menekültet fogadott, ebből 366 főt a beregszászi kollégiumaiban szállásoltak el. Kérdőíves kutatásunkat a II. RF KMF bázisán kezdtük, tőlük kiindulva a hólabdamódszer segítségével jutottunk el a járásban tartózkodó menekültekhez. A hólabdamódszernek köszönhetően kvantitatív kutatásunk adatbázisát 215 belső-ukrajnai menekült válaszai képezik. A minta nem tekinthető reprezentatívnak, de fontos hangsúlyozunk, hogy kérdőívünket egy családból egy személy töltötte ki, így jóval több személyről nyújt információt. A lekérdezés 2022 tavaszán és nyarán történt (május–augusztus). A megkérdezettek döntő többsége (38,5%) Beregszász városában szállt meg, a környező települések iskoláiban, óvodáiban kevesebb menekültet tudtak fogadni. A kutatási mintában részt vevők elszállásolásának helyszínét Beregszászban és a Beregszászi járásban az alábbi ábra szemlélteti (4. ábra).

4. ábra: A kérdőívet kitöltők tartózkodási helye (%) (N=215)
Location of those filling out the questionnaire (%) (N=215)

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

Kutatásunk módszerül kérdőíves felmérés szolgált. A 14 zárt, illetve nyitott kérdést tartalmazó saját fejlesztésű kérdőív rákérdezett a személyek szocioökonómiai hátterére, a menekülés időpontjára, az érkező családtagok számára, az ideiglenes tartózkodási helyen történő foglalkozásra, a fogadó helyszínnel való elégedettségre, a jövőbeli tervekre s az ezeket meghatározó tényezőkre.

Az adatközlők döntő többsége (78%) nő. A férfi családtagok jelentős része hadköteles, ami megnehezíti az utazást, a megyehatárok átlépését. A kérdőív kitöltése során a kérdezőbiztosoknak több nő is jelezte, hogy családjuk férfitagjai a haza védelmében bevonultak a seregbe, s így csak a család nőtagjai tartózkodnak Kárpátalján. Életkori megoszlás szempontjából a válaszadók döntő többsége 35–44 év közötti, 21,6% pedig 25–34 év közötti. Feltehetően a fiatalabb korosztály könnyebben elhagyta otthonát, nyitottabb az újrakezdésre.

Chi-négyzet próbával megvizsgáltuk az életkor összefüggését a nemi hovatartozással, amelynek eredményeképpen elmondhatjuk, hogy a férfiak esetében felülreprezentált azok aránya, akik 55–64 év közöttiek (Adj. Resid.=2,1), illetve akik 65 év felettiak (Adj. Resid.=2,0). Mindennek hátterében az áll, hogy ők már nem katonakötelesek, szabadabban tudtak helyet változtatni.

2. táblázat: Az életkor és a nemi megoszlás összevetése (N=215)
Comparison of age and gender distribution (N=215)

Életkor szerinti megoszlás	Férfi	Nő	Chi-négyzet	Sig
15–24	0,0	4,2	6,836	0,033
25–34	24,1	24,1		
35–44	9,3	33,0		
45–54	11,1	43,8		
55–64	29,6	16,8		
65 fölött	25,9	15,7		

*Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

A megkérdezettek 22,5%-a egyedül indult útnak, esetükben különösen nehéz volt a döntés a családtagok otthonmaradása miatt. Kutatások igazolják, hogy a földrajzi mobilitás negatívan hat az egyének társadalmi tőkájére (Briggs 1997; Putnam 2000), különösen igaz ez egy olyan helyzetben, amikor egyik napról a másikra kell elhagyni az addigi lakóhelyet. Smart és Shipman rámutat arra, hogy bár a migráció negatívan hat a kapcsolati tőkére, de a családi kapcsolatok megtartása kiemelten fontos a szülőföldjüket elhagyók számára (Smart, Shipman 2004). Ezt igazolja, hogy a háborús cselekmények elől menekülők döntő többsége (77,5%) családjával együtt hagyta el otthonát. A családtagok közül leggyakrabban a gyerekekkel, szüleikkel és párjaikkal indultak el a háborús övezetekből, néhány esetben a nagyszülők unokáikkal érkeztek Kárpátaljára. Chi-négyzet próbával összevetettük a nemek összefüggését a „kivel érkezett” kérdésre adott válaszokkal. A férfiak esetében felülreprezentált azok aránya, akik egyedül érkeztek, míg

3. táblázat: „Kivel érkezett?” és a nemi megoszlás összevetése (N=215)
 “Who he/she came with?” and a comparison of the gender distribution (N=215)

Kivel érkezett?	Férfi	Nő	Chi-négyzet	Sig
Egyedül	40,7	19,4	10,515	0,002
Családdal	59,3	80,6		

*Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

a nők leginkább családjukkal hagyták el otthonaikat. E jelenséget magyarázza, hogy a mintában a nők nagyobb arányban voltak házasok, mint a férfiak, s ahogy Gödri rámutatott, migráció esetén a nők körében erősebb a családgyesítésre való törekvés (Gödri 2005).

A menekült gyerekek 34,3%-a online tanult az otthoni iskolájában, ami arra enged következtetni, hogy szülei a hazatérést fontolgatják, s abban reménykednek, hogy gyermekeik a megkezdett iskolákban tudják folytatni a tanulmányait. A gyermekek 3,7%-a ugyanakkor a háború kitörése óta nem vett részt oktatásban, szülei valószínűleg bizonytalanok a jövőt illetően, és ideiglenes tartózkodási helyükön nem iskolázták be gyermekeiket. Az adatközlők 2%-a arról nyilatkozott, hogy valamelyik helyi tanintézménybe íratta be gyermekét, esetükben valószínűsíthető, hogy már nem kívánnak visszatérni eddigi lakhelyükre. A megkérdezettek 60%-a pedig úgy nyilatkozott, hogy nincs vagy még nem iskolás-korú a gyereke.

Kutatásunk során feltérképeztük, hogy Ukrajna mely részeiről érkeztek a belső menekültek. A Beregszászi járásban elszállásolt válaszadók jelentős része, 73 fő (29,8%) Harkivból, 20%-uk a fővárosból, 12,2% pedig Donyeckből jött Kárpátaljára. Ezenkívül jelentős számban érkeztek Mariupolból, Luhanszkból, Dnyiproból, Kramatorszkból, Mikolajivból (5. ábra).

A megkérdezettek 14,5%-a már 2022 februárjában, közvetlenül a háború kitörését követően elhagyta otthonát. A válaszadók közel fele (47,5%) márciusban érkezett Kárpátaljára, 25%-uk áprilisban menekült, ezt követően csökkent a menekültáradat (6. ábra).

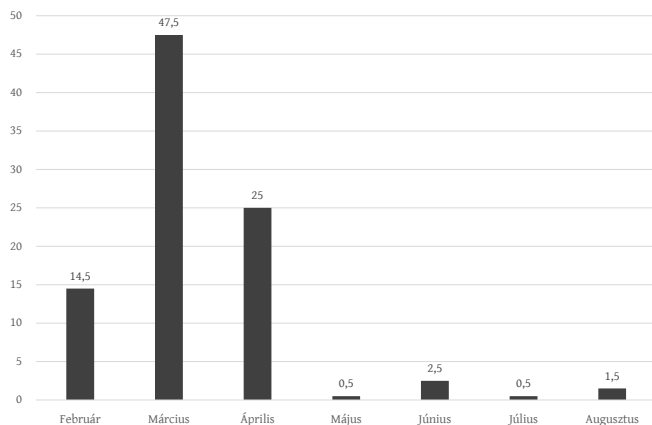
A menekülés időpontja és a lakóhely között szignifikáns összefüggés ($p=0,000$) tapasztalható. A februárban érkezők között erősen felülreprezentált (Adj. Resid.=4,9) azok aránya (55,2%), akik a fővárosból, Kijevből érkeztek. A márciusban érkezők körében felülreprezentált (Adj. Resid.=2,1) azok aránya, akik Harkivból, Liszicsanszkból, Irpinyből, Kramatorszkból, Mariupolból érkeztek. Az belső menekültek első csoportjai olyan településekről érkeztek Kárpátaljára, amelyeket a háború kezdetén ért támadás. Az elhúzódó háború nem csupán a háborús övezetből érkezőkre hatott, a nyári hónapokban már azokból a nyugati megyékből is érkeztek, ahol nem folytak aktív harci cselekmények, ezek között említhető Lviv, Zsitomir, Vinnyica.

5. ábra: A belső menekültek származási helye
Place of origin of internally displaced persons

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

6. ábra: A menekültek érkezésének dátuma (%)
Date of arrival of refugees (%)

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

A válaszadók közel fele (49,8%) vonattal, 42,4% saját autóval, 7,8% pedig busszal érkezett. Chi-négyzet próbával megvizsgáltuk a közlekedési eszköz és az életkor összefüggését. A 65 év fölöttiek esetében erősen felülreprezentált azok aránya, akik vonattal utaztak, a 45–54 év közöttiek pedig legnagyobb arányban autóval érkeztek Kárpátaljára (4. táblázat).

Az iskolai végzettség tekintetében kiemelhetjük, hogy a kutatásban részt vevő belső menekültek közel fele (48,6%) felsőfokú végzettségű, míg 6,9% (17 fő) doktori (PhD) fokozatot is szerzett, közülük többen professzori címmel is rendelkeznek. Ez annak tulajdonítható, hogy kutatási mintánk jelentős részét a II. RF

4. táblázat: Az életkor és a „Milyen járművel érkezett?” kérdés összevetése (%) (N=211)
Comparison of age and the question "Which vehicle did you arrive by?" (%) (N=211)

Mivel érkezett?	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65 fölött	Chi-négyzet	Sig.
Vonattal	75,0	49,1	51,9	29,2	54,2	65,7	24,517	0,006
Busszal	0,0	9,4	7,8	6,2	20,8	0,0		
Autóval	25,0	41,5	40,3	64,6	25,0	34,3		

*Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Forrás: kérdőíves felmérésünk alapján saját szerkesztés

KMF bázisán tartózkodó menekültek képezték, és a beregszászi főiskola számos ukrajnai partnerintézményben dolgozó oktató és kutató elszállásolását segítette.

Nyílt kérdésként rákérdeztünk a belső menekültek szakmájára. A válaszadók számos, különböző területhez tartozó szakmát jelöltek meg, melyeket négy kategóriába csoportosítottunk. A megkérdezettek döntő többsége (78,7%) a szolgáltatói szférában (jelentős részük pedagógus), 13,6% az iparban, 5,4% a kutatói-fejlesztői szférában, 2,3% pedig a mezőgazdasági ágazatban dolgozik.

A mezőgazdasági szférában dolgozók mindegyike elhelyezkedett Kárpátalján, ami nem meglepő, hiszen ebben az ágazatban nem kivitelezhető az online munkavégzés. Az ipari területen tevékenykedők közel fele (45,2%) új munkát talált jelenlegi tartózkodási helyén, 25,8% online dolgozik a régi munkahelyén, 29% pedig önkéntes munkavégzést vállalt. A szolgáltatói szférában dolgozók 43,9%-a elhelyezkedett Kárpátalján, 36,1% online dolgozott a régi munkahelyén, míg 20% önkéntes munkával foglalkozott. A kutatói és fejlesztői ágazatban tevékenykedők fele elhelyezkedett Kárpátalján, 30% online dolgozott a régi munkahelyén, 20% pedig önkénteskedett.

Kutatásunk során feltérképeztük, hogy a háborús belső menekültek mennyire elégedettek a kárpátaljai adottságokkal és a helyi körülményekkel. A megkérdezettek jelentős része (91%) a vidék természeti adottságaival volt a leginkább elégedett, míg 80% a nemzetiségi sokszínűséggel, 74,3% pedig a nyelvi sokszínűséggel teljes mértékben elégedett. A karitatív szervezetek és a helyi lakosok segítségnyújtásával 71% bizonyult teljes mértékben elégedettnek. A legalacsonyabb elégedettségi mutatók a szállással és a helyi hatóságok segítségnyújtásával kapcsolatban születtek.

A Kárpátalján tartózkodó belső-ukrajnai menekültek jövőre vonatkozó terveinek egyik döntő kérdése, hogy a továbbiakban hol tervezik életüket. A megkérdezettek jelentős része (70,6%) vissza szeretne térni otthonába, valamennyien kiemelték azonban, hogy erre csak akkor kerül sor, ha elcsitulnak a harcok, és biztonságos körülmények között térhetnek haza. 22,9% arról vallott, hogy Kárpátalján szeretnének letelepedni. Többen hangsúlyozták, hogy nekik már nincs hová hazamenniük, mert lerombolták az otthonukat, 6,5% pedig úgy nyilatkozott, hogy csak ideiglenesen tartózkodnak Kárpátalján, de már nem szeretnének, vagy

nem tudnak hazatérni. Ők külföldön képzelik el jövőjüket.

Chi-négyzet próbas eredményeink arról tanúskodnak, hogy a jövőre vonatkozó tervek szignifikáns összefüggésben ($p=0,008$) állnak a származási hellyel: Mariupol, Luhanszk, Odessza, Kramatorszk, Donyeck megye lakosai nem kívánják hazatérni. Látható, hogy azok a menekültek, akik olyan területről érkeztek, ahol továbbra is aktív harcok dúlnak, illetve orosz megszállás alatt állnak, nem terveznek vagy nem is tudnak visszatérni otthonaikba.

Kutatásunk során megvizsgáltuk, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásoló erővel hatnak a menekültek jövőbeli terveire. Az elégedettségi mutatók mentén öt helyen mutatható ki szignifikáns eltérés a jövőterveket illetően. Az adatok azt bizonyítják, hogy akik átlag feletti mértékben elégedettek a szállással, a helyi hatóságok, a lakosság és a jótékonyági, karitatív szervezetek segítségnyújtásával, valamint a nemzetiségi sokszínűséggel, Kárpátalján szeretnének maradni. A legkevésbé elégedettek csak ideiglenesen tartózkodnak Kárpátalján, amint lehetőségük nyílik, külföldön szeretnének véglegesen letelepedni.

5. táblázat: A jövőtervek összevetése az elégedettségi mutatókkal (N=215)
Comparison of future plans with satisfaction indicators (N=215)

	Hazatérni	Kárpátalján maradni	Külföldre menni	Átlag	F	Sig
Szállás	4,47	4,53	3,81	4,44	5,002	0,007
Helyi hatóságok segítségnyújtása	4,15	4,26	3,37	4,12	3,275	0,040
Segítségnyújtás helyi lakosoktól	4,53	4,69	3,87	4,52	5,124	0,007
Karitatív szervezetek segítségnyújtása	4,38	4,64	3,88	4,31	3,010	0,051
A vidék nemzetiségi sokszínűsége	4,70	4,83	4,31	4,71	4,157	0,017

Forrás: kérdőíves felmérésünk alapján saját szerkesztés

Összefoglalás

Kutatásunk célja elsősorban az volt, hogy megvizsgáljuk, hányan menekültek el Ukrajna területéről, hányan vannak a belső menekültek, hányan és kik menekültek az orosz-ukrán háború következtében Kárpátalja magyar-ukrán határ menti térségébe. Kutatói munkánk alapadatait az ENSZ Menekültügyi Bizottságának és Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának adatai, a Kárpátaljai Megyei Katonai Adminisztráció közleményei és a kérdőíves kutatás nyújtották. A következőkben kutatásunk főbb eredményeit foglaljuk össze.

Ukrajna jelen lévő lakosságának száma Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának adatai alapján 2022. január 1-re vonatkozólag 41,17 millió fő volt, azonban figyelembe véve, hogy egy 2019-es kutatás a statisztikai hivatal 42,15 milliós adataival szemben 37,29 millió főre becsülte az ország területén tartózkodók számát, okunk van feltételezni, hogy 2022-ben sem lehetett magasabb a jelen lévő lakosság száma 36,5 millió főnél.

Az orosz-ukrán háború következtében 2023. március 14-én 8,11 millió ukrán állampolgár tartózkodott külföldön, ennek ismeretében 2023 márciusára vonatkozólag Ukrajna jelen lévő lakosság száma 28–30 millió főre tehető.

A belső menekültek száma 5,35 millió fő, a háború következtében 13,5 millió fő még mindig távol él az otthonától. Kárpátalján 350 ezer belső menekült tartózkodik, ebből 150 ezret hivatalosan is nyilván tartanak a kistérségi hivataloknál. A legtöbb belső menekült Kárpátalján belül Ungvárra és Munkácsra érkezett. A Kárpátalján elszállásolt menekültek elsősorban azokról a településekről jöttek, ahol aktív háborús események zajlanak, és amelyek orosz megszállás alatt állnak, idővel azonban a nyugati megyékből is megjelentek menekültek.

A Beregszászi járásban elszállásolt menekültek döntő többsége nő, magas a diplomával és a PhD-fokozattal rendelkezők aránya, ami azzal magyarázható, hogy a II. RF KMF kollégiumaiban a felsőoktatási partnerintézmények munkatársait szállásolták el.

A Beregszászi járásban megkérdezett menekültek döntő többsége elégedett a helyi körülményekkel; annak ellenére, hogy a megkérdezetteket többnyire kollégiumokban, oktatási intézményekben és azok tornatermeiben szállásolták el, elégedettek és hálásak voltak.

A menekültek jelentős része a háború befejeztével tervezi a hazatérést, jövőbeli terveiket a kárpátaljai tartózkodás során tapasztalt elégedettség, a származási hely és a háború várhatóan pozitív kimenetele befolyásolja.

Mivel Kárpátalján több százezer menekültet tartottak számon, a 215 fős adatbázis nem tekinthető reprezentatívnak, ám hiteles képet ad arról, hogy miként vélekednek a magyar nyelvterületre érkező menekültek a helyi viszonyokról. Kutatásunk betekintést nyújt azon belső-ukrajnai menekültek helyzetébe, akik a háború miatt arra kényszerültek, hogy elhagyják otthonaikat, és Kárpátalján leltek menedéket.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjában valósult meg a 2022-es évi Domus intézményi működési pályázat keretén belül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akadémiának a támogatásáért.

Irodalom

- Aroche, J., Coello, M. J. (2004): Ethnocultural Considerations in the Treatment of Refugees and Asylum Seekers. In: Wilson, J. P., Droždek, B. (eds.): *Broken Spirits. The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, and War and Torture Victims*. Brunner – Routledge, New York – Hove, 53–81.
- Binder, S., Tošić, J. (2005): Refugees as a Particular Form Transnational Migrations and Social Transformations: Socioantropological and Gender Aspects. *Current Sociology*, 4., 529–742. <https://doi.org/10.1177/0011392105052717>
- Briggs, X. (1997): Moving Up Versus Moving Out: Neighborhood Effects in Housing Mobility Programs. *Housing Policy Debate*, 1., 195–234. <https://doi.org/10.1080/10511482.1997.9521252>
- Dobó G., Gönczi R., Kovács B., Marsai V., Párducz Á., Pényváltó N., Sayfo O., Tárik M., Tóth B., Tóth K., Vargha M. (2022): Ukrajnai menekültek és helyzetük az Európai Unióban. *Horizont 2022/21. Migrációkutató Intézet* <https://www.migraciokutato.hu/2022/08/09/horizont-2022-21-ukrajnai-menekultek-es-helyzetuk-az-europai-unioban/> (Letöltés: 2022. 11. 24.)
- Fedinec Cs., Font M., Szakál I., Varga B. (2021): *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Gondolat Kiadó, Budapest
- Gödrö I. (2005): Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban. A magyarországi bevándorlás a nemek perspektívájából. In: Nagy I., Pongrácz T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 149–164. <http://life.ko.net.ua/?p=136971> (Letöltés: 2022.10. 08.)
- Internal displacement monitoring centre (2023): *GRID 2023*. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_GRID_2023_Global_RepRep_on_Internal_Displacement_LR.pdf#page=8 (Letöltés: 2023. 08. 09.)
- Kocsis, K., Rudenko, L., Schweitzer, F. (eds.) (2008): *Ukraine in Maps*. Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Kyiv–Budapest
- Molnár D. I. (2018): *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. MTA TK Kisebbség-kutató Intézet, Kalligram, Budapest (Regio könyvek)
- Nemzetközi Migrációs Szervezet (2023a): *Міжнародна Організація з Міграції, 2023: Звіт про повернення в Україні. 23 січня 2023 року*. <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-povernennya-ukraini-16-23-sichnya-2023-roku> (Letöltés: 2023. 02. 11.)
- Nemzetközi Migrációs Szervezet (2023b): *Міжнародна Організація з Міграції, Україна – базова оцінка території зареєстрованих ВПО – підсумки 20 туру (січень 2023)* <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-bazova-ocinka-teritorii-zareestrovanih-vpo-pidsumki-20-turu-sichen-2023?close=true> (Letöltés: 2023. 02. 11.)
- Pallay K., Markos V., Fényes H. (2022): Kárpátaljai fiatalok önkéntes tevékenysége a 2022-es orosz–ukrán háború idején. *Önkéntes Szemle*, 4., 3–26. <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2022.4.3-26>
- Putnam, D. R. (2000): *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Schimmel, N. (2022): Trapped by Sovereignty: The Fate of Internally Displaced Persons and Their Lack of Equal Human Rights Protection under International Law. *World Affairs*, 3., 500–529. <https://doi.org/10.1177/00438200221104498>
- Smart, C., Shipman, B. (2004): Visions in monochrome: families, marriage and the individualization thesis. *The British Journal of Sociology*, 4., 491–509. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00034.x>
- Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala (2022): *Population by region (by estimate) as of February 1, 2022. Average annual populations in January 2022*. www.ukrstat.gov.ua. (Letöltés: 2022. 11. 26.)
- UNHCR (2012): *A menekültek védelme és az UNHCR szerepe*. UNHCR Közép-Európai Regionális Képviselete, Budapest (Letöltés: 2023. 02. 21.)
- UNHCR (2022): *Ukraine refugee situation*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Letöltés: 2023. 03. 15.)

Zakarpattya online (2022): *Закарпаття онлайн. На Закарпатті зареєструвалися близько 154 тисячі вимушених переселенців. 28 вересня 2022р.* <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/223272-Na-Zakarpatti-zareiestruvalysia-blyzko-154-tysiachi-vymushenykh-pereselentsiv> (Letöltés: 2022. 10. 30.)

Саріогло, В., Дубілет, Д., Вернер, І., Пацера, К., Данюк, М., Чертов, О., Прлікарчук, П. (2020): *Оцінка чисельності наявного населення України. З деталізацією до рівня регіонів.* Державна служба статистики України, Київ